

## Diószegi Sámuel emlékezete.

— A Magyar Fűvészkönyv megjelenésének százados évfordulójára. —

Száz esztendővel ezelőtt, 1807 márczius 21-én, egy nevezetes magyar könyvet bocsátott a világ elé két tudós ember: *Diószegi Sámuel*, debreczeni prédikátor és *Fazekas Mihály*, főhadnagy. A könyv, mely a maga nemében nemcsak új, hanem nálunk valósággal korszakalkotó volt, a „*Magyar Fűvészkönyv, melly a két magyar hazában találtatható növényeknek megismerésére vezet a Linné alkotmánya szerint*“. Hat évvel később, 1813-ban megjelent, szintén Debreczenben, „a magyar fűvészkönyv praktika része“, az *Orvos Fűvészkönyv* is. Ezt Diószegi már egyedül a maga neve alatt nyomatta ki.<sup>1</sup> Időközben (1808) kiadott még két kötet *erkölcsi prédikációit* és (1810) egy *magyar ABC-t*. Néhány éneke van ref. énekeskönyvünkben.

Jelentős irodalmi munkássága, valamint kiváló egyénisége és az egyházi közéletben elfoglalt s hiven betöltött magasabb tisztségei miatt megérdemli tőlünk Diószegi, hogy tudós munkájának százados jubileuma alkalmából mi is, itt is felújítsuk emlékezetét s a nagy prot. papok sorában dicsekedvő emlegessük halhatatlan nevét és érdemeit.

Életfolyása csendes, nyugodt; munkával és sikerekkel teljes. A tudós szorgalma, egyszerűsége, a bölcs lélek nemes-sége tükröződik földi pályáján. Debreczenben születik, tanul; itt tölti élete nagyrésztét, írja hasznos munkáit s teljesíti az állásával és tisztségeivel járó feladatokat; itt hal meg s itt rejti porait az anyaföld. Születése (1760 végső napjaiban) és

<sup>1</sup> A szerzők neve egyik könyvön sincs a címlapon, hanem az *előjáróbeszéd*ek alatt olvasható.

halála (1813 augusztus 2) között alig van több idő félszázadnál, de ő ennek az aránylag rövid életidőnek napjait oly bölcsen használta fel, s Istentől nyert gazdag talentumait oly okosan értékesítette, hogy neve és alakja mindenkor tisztelt lesz a református papok között és a hazai tudós világban.

Családja *Bihar-Diószegről* származott, a mely község már valóban sok jeles férfiút adott ref. egyházunknak. Egy szintén *Sámuel* nevű őse 1690-ben kapott nemesi oklevelet. Atyja, *Diószegi Pál*, papnak készült (Debreczenben 1734 április 22-én subscribált), de később élete más irányt vett, s mint tanító működött több helyen, végül Debreczenben, a hol 1781-ben halt meg. Sámuelünk akkor még csak 20 éves, a kollégium tógátus diákja (1775 április 27-én subscribált). Özvegy édes anyja, *Szappanos Erzsébet*, elég jó módban maradt. Kitűnően tanuló fiának tovább képeztetése már különben sem sok gondot okozott neki. Az ifjú hatalmasan bontogatta lelkének szárnyait s úgy tanárainak, mint diáktársainak szeretetét és elismerését kivívta.

A Maróthitól újraalakított és nagygyá fejlesztett debreczeni kollégiumban az idő tájt nagy tudományú, hirneves tanárok vezetésével kitűnő szellem uralkodott és olyan tudományos légkör fejlődött ki, mely messze földről vonzotta az ismeretszomjas ifjúságot. A bámulatos lelki és testi képességekkel megáldott püspök, *Szilágyi Sámuel* s mellette a külföldön is ismert *Hatvani István*, a magyar Faust, továbbá *Sinai Miklós*, *P. Szathmári István*, *Varjas János* tanárok nemcsak lebilincselő előadásukkal, hanem irodalmi műveikkel is tekintélyt szereztek maguknak. Nyüzsgött körülöttük a diáksereg s lelkök tüzetől lánggra kapott az ifjúság szíve, lelke is. Diószegire — úgy látszik — Hatvani tett legnagyobb hatást. Kitűnő matematikus; szenvedélylyel fordult a természettudományok felé. A természet szeretete, meg a Varjas János lelkesedése poétai erét is fölfakasztotta. Így történt, hogy mikor a kápláni vizsgát letette (1783 szeptember 15) s primárius diákká lett, nyolcz publicus praeceptor társa között reá a poétai osztály vezetését bízták. E tisztséget — tudvalevőleg — rendszerint költői hajlamú ifjak töltötték be (pl. Csokonai 1794-ben).

Az irodalomért hevülő, tudós tanárok tanítványaiknak egész sorát (vezették) az írói munkálkodásra. Előbb idősb *Péczei József*, *Keresztesi József*, *Mindszenti Sámuel*; Diószegivel egyidejűleg, mint az ő kisebb, nagyobb tógátus diáktársai: *Pálóczi Horváth Ádám*, *Fazekas András*, (esperespoéta), *Márton István* (hires pápai tanár), idősb *Báthori Gábor*

(pesti pap s püspök), *Szilágyi Gábor* (debreczeni tanár), *Budai Ferencz* (történetíró, pap), *Háló Kovács József* (a papköltő, Csokonai tanítója) emelkedtek ki a tanulóifjak sorából, a kiknek példája, társasága s részben barátsága is buzdítólag és emelőleg hatott Diószegire.

A debreczeni kollégiumból távozván, három évig (1784—1787) *hajdúböszörményi* rektor, félévig *kecskeméti* időközi tanár Diószegi, azután *Göttingába* megy, hogy tudományát öregbítse. A Lehne-parti Athén a XVIII. század derekán egyik legfőbb tűzhelye volt a német szellemi és irodalmi életnek. A göttingai költői kör ugyan már feloszlott akkor, mikor Diószegi odaérkezett, de szelleme ott maradt, fénylett, melegített. Egyik tagja, *Michaelis*, egyetemi tanár ott élt és hatott tovább. Mint úgynevezett bibliás theologus is korának egyik nevezetessége. A túlzó rationalismus rombolásait igyekezett ellensúlyozni. A józan haladás és fejlődés embere, távol a megesontosodott orthodoxyától. Ifjabb kartársa *Eichorn*, a nagy keleti nyelvész és rationalis hittudós éppen 1788-ban foglalta el göttingai egyetemi tanszékét. E két tudóst volt módjában hallgatni Diószeginek. De aligha hallgatta. Kiváló bölcsészek és történettudósok is tanítottak az egyetemen, mint *Mieners*, *Schlöser*, *Feder*, *Gatterer*, *Spittler*. Diószegi társa, Budai Ferencz ezekért rajongott, de a Hatvanitól nyert szikra Diószegit a természettudósokhoz vonzotta.

Erős lázban égett akkor a tudós emberiség. Egyfelől az illuminatorok, a rationalisták új világot akartak teremteni, másfelől lángeszű tudósok hatalmas lökést adtak a természettudományoknak s ezzel az emberi gondolkozásnak is. Göttinga a híres természettudósoknak egész sorát tudta felmutatni. *Kaestner* mellett *Lichtenberg*, *Beckmann* tündököltek, mint elsőrangú tekintélyek a természettudományok, általán a realiák terén. *Gmelin János Frigyes*, a természetkutatásáról, fizikai és orvosi tudományáról elhíresült Gmelin-család kitűnő sarja, mint orvos és botanikus tűnt ki tanári katedráján. Kétségkívül ez ismertette meg Diószegit Linné növényteni rendszerével, melyet a göttingai tudósok lelkesen karoltak fel és hirdettek. A *Systema Vegetabilium*, Linné korszakos, rendszerező műve is Göttingában jelent meg (1774). Gmelin egy kilencz kötetből álló, teljes botanikai szótárt készített s adott ki Linné után (*Onomatologia botanica completa* 1771—1777). Ezt kellett használnia Diószeginek az ő fűvészkönyvében. Vele egyidőben hallgatta Gmelint Göttingában *Link Henrik Frigyes*, a későbbi hírneves botanikai tanár és növénykerti igazgató Berlinben.

A göttingai két esztendő (1787 februártól 1789 már-

eziusig) egész életére lekötölte Diószegit a növénytan művelésére. Budai Ferenczcel együtt tért haza s rövid idő alatt papságot nyert. A *hajdúnánásiak*, noha a tractus mást akart rájuk erőszakolni (Paksi K. Andrást, volt szováti lelkészt), ritka szeretettel és kitartással ragaszkodtak hozzá. Végre magukénak mondhatták s miután a lelkészi bekebelezési vizsgálatot Budai Ferencz, megválasztott szováti lelkészszel együtt Szoboszlón 1789 május 15 én letette, hajdúnánási papi állását elfoglalta. Innen négy év múlva a reá szeretettel emlékező *hajdúböszörményi gyülekezet* hívta meg lelkészeül *Vécsei Sámuel*, később superintendens mellé.<sup>1</sup> Közben családot alapít. Feleségül veszi, mint hozzáméltó hitvestársat, Debreczenből a költő *Fazekas Mihály* (Ludas Matyi szerzője) nőtestvérét, *Máriát*.<sup>2</sup> Így jut a két tudós férfi s írói lélek egymással rokoni viszonyba. Édes anyját is magához veszi Diószegi s nála „az öreg életének utólja szép csendességben letelik“ (meghalt 1793 november 19.).

Debreczeni származása, neveltetése, rokonsága, a városnak kálvinista központi volta, Böszörménynek közelsége, mind, mind közreműködtek abban, hogy Diószegi böszörményi papsága idején is (1793—1803) a legszorosabb összeköttetésben legyen Debreczennel. Már ekkor bizvást azok közé számíthatjuk, a kikről úgy emlékezik az irodalomtörténet, mint a *debreczeni kör* íróiról és tudósairól. E tudós körbe, mintegy szabad társaságba, voltaképp csak Debreczen szellemi és író-világába a környékről is tartoztak néhányan, mint pl. Budai Ferencz Szovátról, Keresztesi József Szalacsról stb. Maga, a kör vezérének tartott *dr. Földi János* is Hajduhadházon lakott. Debreczen bővölködött nagytekintetű és tudós egyházi és világi férfiakban. A remeteéletre kényszerített *Sinai Miklós* elzárkózva irogatta, ékes latinsággal, értékes történeti dolgozatait. Hatalmas ellenfele, *Domokos Lajos*, tevékeny munkásságot folytatott Debreczennek úgy közéleti, mint irodalmi életében. Mellette és Földi mellett, mint írók és tudósok jeleskedtek *Hunyadi*

<sup>1</sup> Vecseivel a legjobb viszonyba kerül. Vecsei és felesége, Szilágyi Mária Diószegi három gyermekének keresztszülei. A püspök temetésén (1806 május 26) Diószegi prédikál Ján. 12, 26. alapján (Keresztesi Naplója. 399. l.).

<sup>2</sup> A házasság megkötéséről a debreczeni ref. egyház esketési anyakönyvében 1789 december 9-ről a következő bejegyzés olvasható: „Nánási prédikátor, Diószegi Sámuel v. Várad u. Fazekas Mihály h. l. Máriát. Tanuk: Senator *Szombati István*, nánási perceptor, *Fodor József*. Sponsa Testimonium produxit, die eodem copulati sunt in Tplo Majori per R. Mich. Benedek V. D. M.“

*Ferencz* püspök, *Szikszai György*, *Benedek Mihály*, *Gaál András*, *Földvári József* (Hunyadi után) lelkészek; *Szilágyi Gábor*, *Sárvári Pál*, *Széplaki Pál*, *Kocsi Sebestyén István*, *Budai Ézsaiás*, *Lengyel József* tanárok, *Weszprémi István*, városi főfizikus s utódja, *Szentgyörgyi József*, *Fazekas Mihály*, városi szenátor, mindannyian oly jelesei a múlt időknek, a kikre tisztelettel gondolunk vissza. Erős nemzeti érzés, alapos és mély tudományosság jellemzi őket és műveiket. Debreczent az ország irodalmi és kulturális központjává óhajtják tenni s ha kevesebb conservativismus és a haladás iránt több fogékonyság, elevenebb érzés és szellem van bennük, czélt is érnek egy időre, mert tehetség, képzettség és tudomány bőven volt náluk. Megmutatták a sokszor felületesen és méltatlanul gáncsolt, derekas munkájokban, a *debreczeni grammatikában* s azonfelül külön irói alkotásaikban is.

Ebben az irodalmi és szellemi légkörben élt, ennek közvetlen forgatagába került bele *Diószegi Sámuel*, mikor 1803-ban Debreczenbe választották meg lelkésznek. Rövid ideig az ispotályban működött, mint *Deáki István* utóda, de mihamar a belvárosba, a kis templom mellé került az elhalt *Szikszai György* utódául. Fazekassal együtt igyekezett enyhíteni és édesíteni a hányt-vetett életű, korán elhervadó Csokonainak végső éveit. Hasonlóképpen tanítványi hálával és egy valódi keresztyén pap krisztusi szeretetével vette körül a társadalomból kizárt, tragikus végű *Sinai Miklóst* is, a ki végóráján őt kérte meg, hogy felette beszédet tartson. A hű kegyelet e műve, sajnos, nem maradt reánk.<sup>1</sup> A ritka szellemű és tudományú *Budai Ézsaiásról* tudjuk még, hogy Diószegi szívéhez közel állott. A természet volt az ő legmeghittebb barátja, maga is csupa természetesség. Nem szerette a feltűnést, nem gyötörte a szereplési viszketeg. Boldog volt, ha a természetben gyönyörködhetett s csendes dolgozószobájába vonulva elmélkedhetett és irogathatott.

Mégis sorban ruházta reá az egyházi tisztségeket a közbizalom. A debreczeni tractus előbb tanácsbíróvá (1795), azután főjegyzővé (1806), végül *Gaál András* után ritka egyértelműséggel (4 szavazattal 1 ellenében) esperessé választotta (1808). A következő évben, a püspökké választott *Benedek* helyébe, a tiszántúli egyházkerület tette meg főjegyzőjévé. Oly állás, melyre rendszerint azokat hívta el a közbizalom és elismerés,

<sup>1</sup> Keresztesi írja Naplójában, hogy Diószegi Zsid. 2. 14—15. alapján prédikált felette.

a kiket püspököknek szemelt ki. De Diószegi élete rövidebb volt, mintsem hogy a püspöki székre juthatott volna. Munka és betegség (családi hagyomány szerint szivbaj, a följegyzésekből kivehetőleg sorvadás) fölemésztették erejét.

Munkáiban a tudós mellett úgy láthatjuk őt, mint a nemzeti érzés és nyelv hivatott apostolát. A debreczeni kör íróinak, bármilyen rossz hírek kelt a Kazinczy ócsárlásai után, lángoló buzgalmuk és érdemeik a nemzeti szellem élesztése, a nyelv életrekelése, az irodalom újjáteremtése körül eltagadhatatlanok. A főiskola leveti a latin nyelv nyügeit. *Maróthi* a számtant magyarosítja. A két *Budai* testvér tollából, a latin Pray, Katona, Kovachich, Bél M., a német Fessler és Engel után, először jelen meg nemzetünk története magyar nyelven. A megelőző, félbenmaradt s bátortalan kísérletektől (Apáczai Csere, Sártori Bernát) eltekintve, a debreczeni neveltetésű *Márton István* kezdi megszólaltatni a philosophiát magyar nyelven s folytatják e munkát még erőteljesebben és hatásosabban *Sárvári Pál* (*Moralis philosophia* 1802, *Philosophiai ethika* 1804) és *Ercsei Dániel* (*Philosophia* 1813; *Philosophia historiaja* 1825) debreczeni tanárok.

A magyar református, közistentiszteletre való *énekeskönyvnek* megújítása, egységesítése s mint általános szertartási könyvnek a magyarországi összes egyházakra kiterjesztése (1806—13) is a megújított nemzeti nyelv diadalának volt, bár szűkebb, felekezeti körben, de mindenesetre figyelemreméltó jele. S ez énekeskönyv létrehozása első sorban a debreczeniek érdeme és dicsősége. Benedek Mihály vezetésével részt vett benne Debreczennek és a szellemi körébe tartozó vidéknek jóformán minden irodalmi embere, mint Böszörményi Pál, városi tanácsos, később főbíró, Budai Ézsaiás, Fazekas Mihály, Földvári József, Szentgyörgyi József dr., Sárvári Pál, Varga István, Zámboi Ferencz Debreczenből, Pálóczi Horváth Ádám, Keresztesi József, Háló Kovács József, Lengyel József (volt tanár, akkor nagyszalontai lelkész), Lukács István szoboszlói, Nagy István böszörményi, Bajnóczi János nagyszalontai lelkészek a közeli és távoli vidékről. Diószegi, s ez elismert költői hajlamaira mutat, azon hét papköltő között volt, a kiket a tiszántúli kerület különösbbe is megbízott énekek készítésével. Önállóan két fennálló éneket írt. A vasárnap reggeli 4-iket és a köznap reggeli 5-iket.<sup>1</sup> Régi énekekből átigazított négyet, a 126., 172., 173., 179. dicséretet.

<sup>1</sup> Ez énekéről *Mitrovics Gyula* azt mondja (Debreczeni Prot. Lap. 1896.), hogy Diószegi magas zenei ízlésére vall, hogy annak dallamául a klasszikus es dúrban írt 132. zsoltár-dallamot választotta.

Legkiválóbb alkotása a debreczenieknek a magyar szellemi művelődés úttörő, nehéz munkájában a természettudományokra esik. E téren egyedül és messze kimagasodva állanak korukban (Csokonai költészetét tekintsük más lapra tartozónak). A nagytudományú Földi 1793-ban megírja irányjelölő értekezését „*Rövid kritika és Rajzolat a Magyar Fűvésztudományról*” czimen. Tervbe veszi Linné Systema Vegetabiliumjának magyar fordítását, azonban meg nem valósíthatja. De elkészíti és kiadja *Természet történetjének* I. kötetét, *Az állatok országát* (Pozsony 1801). Nemsokára meghal. Korszakos munkájának folytatására Diószegi és Fazekas vállalkoznak, ugyanolyan buzgósággal, lelkesedéssel és nem kisebb erővel, mint a mester. Mert Földit el kell ismernünk mesterökül, noha láttuk, hogy Diószegi hajlamánál és neveltetésénél fogva ifjúkora óta tanulmányozta a természetrajzot, főként a növényvilágot. Kellett is lenni e tudományban már a Fűvészkönyv megjelenése előtt messzeterjedő hírnevének, mert 1799 február 22-én a Westphalenben levő *brockhauseni természetrajzi társaság* levelezőtagjává választotta.<sup>1</sup> Mindez arra mutat, hogy Diószegi nem csupán Földitől kapott ösztönt a Fűvészkönyv megírására.

Egyébként is a magyar református papok és tanárok, *Méliusz* Herbariumának megjelenése óta, szinte hagyományos szeretettel fordultak a természet növényországa felé. Mivel a népnek nemcsak lelki, hanem testi orvosai is voltak, kiváltképpen gyógyító erejük és hatásuk szempontjából kutatták és használták fel a növényeket.<sup>2</sup> Így is írtak róluk könyvet. Ilyen orvosi szeres könyv a *Méliuszé* (1578.), továbbá *Beythe István* püspöké (*Stirpium nomeclator Pannonicus* 1584) és fiáé, *Beythe Andrásé* (Füves könyv 1598); az *Apáczai Csere Jánosé* (*Encyclopaedia*. 1563); *Páriz Pápai Ferenczé* (*Pax corporis* 1690); ifj. *Köleséri Sámuelé* (Orvoslás regulái 1723). De a botanikus ref. papok sorában Diószegit megelőzőleg, legelső hely illeti Erdély nagy papját, a kiváló historikus *Benkő Józsefet*, a

<sup>1</sup> Az oklevél a debreczeni koll. könyvtárában van Kovács Ferenczné, Karap Emma, Diószegi unokájának ajándékából.

<sup>2</sup> Diószegi is buzdítja paptársait az iratos füvek megismerésére s a nép gyógyítására: „Nagy hasznú dolog volna — írja — a népre nézve, ha a félre fekvő Falukbann, Helységekben, a hol tudós Orvos közel nints, a tanultabb személyek, minéműek, a Plebánusok, Prédikátorok, és mások, esmernének meg eggynehány hasznos orvosi Plántát és az azokkal való helyes élest; olvasgatnák meg a tanult Orvosoknak Házi Orvoslásról írott könyveiket; és osztán a szegény emberekenn segitenének“ (Orvosi Fűvészkönyv 342. l.).

kinek idevágó több értekezése mellett főként botanikai szótárát (*Nomina vegetabilium* 1783) említtem fel e helyen. Magában Debreczenben *Csapó József* városi főorvos tanulmányozta a XVIII. század vége felé gyógyítás szempontjából a növényeket s ilyenmű tanulmányozásának eredménye három orvosi szeres könyve (*Kis gyermekek ispitálja* 1771; *Új füves és virágos magyar kert* 1775; *Orvosló könyv* 1791).<sup>1</sup>

Ilyen előzmények után jelent meg a *Magyar Fűvészkönyv* és az *Orvosi Fűvészkönyv*. A Magyar Fűvészkönyv szerzői a *Linné* alapvető munkáit (*Systema vegetabilium*, *Species plantarum*) s ezeken kívül főként *Persoon* *Synopsis plantarum*-át használták fel. Forrásaik voltak a gróf Waldstein, prof. Kitaibel, dr. Lumnitzer, dr. Genersich e szakba vágó, nagybecsű dolgozataik, a mint erről az előszóban lelkiismeretesen beszámolnak. A könyv egyedüli célja a fűszerű növények megismertetése. Adja magyar, latin nevüket és leírásukat. A magyar nevek alapos kutatásra és helyes nyelvérzékre vallanak. A nyelvújítás szókincseit is igénybe veszik — okos mérséklettel — a szerzők.

Hogy mennyi része van a Magyar Fűvészkönyv összeállításában külön-külön Diószeginek és Fazekasnak, azt ma bajos meghatározni. S talán vétenénk az igazság ellen, ha akár egyiknek, akár másiknak tulajdonítanánk az oroszlanrészt. El kell hinnünk, a mit Diószegi maga mond kiadott prédikációinak előszavában: „a Magyar Fűvészkönyv kidolgozásában és kiadásában jó Barátomnak és Atyámfiának társaságában, vele egyenlő erővel és igyekezettel munkálkodtam“. Az Orvosi Fűvészkönyvet azonban, Fazekas saját bevallása szerint is, egyedül Diószegi írta, sógora csak lajstromokat készített hozzá. Mindent összevéve, Kazinczyval a Fűvészkönyv első írójának nevezhetjük Diószegit.

Diószegi és társa a nemzet tudósaihoz is szóltak. „Mikor ezt a kezdetet (így nevezik szerényen nagy munkájukat) édes Hazánknak bemutatjuk: meghívjuk hazafi bizodalommal Nemzetünk Tudósait, kérvénn, hogy az erőtelen igyekezetnek segít-

<sup>1</sup> Diószegi több orvosi szeres könyvet említ még Orvosi Fűvészkönyve előszavában. Ezek ismerete és buvárlása is alapos tudásra vall. A magyar fűvészet történetét megtaláljuk *Haberle Károly*: *Succincta rei herbariae Hungariae et Transylvaniae historia* (Budae 1830.) cz. művében. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a fűvészet iránti szeretet ma sem halt ki a ref. papokból. Így például *Barakonyi Kristóf*, az ismert egyházi író is egy herbariumon dolgozik, melynek előszavából egyik lapban közölt is már egy részletet.

ségül lenni méltóztassanak! . . . Így sokaknak munkája és egymás segítése által készülhetne el idővel egy jó Nemzeti Fűvészkönyv. A felhívásnak kevés sikere volt. A Fűvészkönyvet az ifjúság figyelmen kívül hagyta. „A felnőttek közül azonban némelyek, a kik előtt a deák botanika nem volt esmeretlen, ezt a tudományt magyar nyelven nagy örömmel és kedves-séggel vették. Sokan dilettánsokká lettek, még a szép nem-ből is.“<sup>1</sup> Diószegi maga újabb-újabb kutatásaival folyvást bővítette és helyesbitette a Fűvészkönyvet. Idevonatkozó nagy-becsű jegyzetes könyvét megőrizték utódai.<sup>2</sup>

A tudomány hatalom. Alighogy megjelent 1807-ben a Magyar Fűvészkönyv, Diószegi neve általánosan tisztelt és tekintélyes lett e hazában. Még azon évben, a sárospataki közvizsgák alkalmával, melyekre *Sárvári Pállal* ment Debreczenből, megismerkedett *Kazinczyval*, a kivel azután levelezésben állott. Kazinczy így nyilatkozott róla: „Diószegi szives tiszteletet érdemlő férfi“. Nagy szó ez a debreczeniekre haragvó Kazinczytól, a ki *Cserey Farkassal* mindent elkövetett, hogy megvalósuljon Diószegi szép terve: egy botanikus kert létesítése Debreczenben. Am a debreczeniek sokáig aludtak erre, míg végre 1822-ben *Böszörményi Pál* főbíró *Beck Pál* királyi biztossa együtt a Diószegi tervét, az ügynevezett paptavának főiskolai kertté alakítását keresztül vitte. E kert ma is megvan. Ott állítanak a százados jubileum alkalmából emlékoszlopot a Fűvészkönyv halhatatlan íróinak.

A tiszántúli kerület is méltányolni kívánta tudós érdekeit. 1807-ben meghívta a debreczeni főiskolában *Szilágyi Gábor* halálával megüresedett dogmatikai tanszékre. E kitüntetést azonban nem fogadta el, „mert — úgymond — életfoglalatosságának vége felé járván, nem teheti, hogy új ösvényre lépjen, elméjét új tárgyakra szorítsa . . . szemei is gyengülnek“.<sup>3</sup> De írói munkásságát tovább folytatta. Most már

<sup>1</sup> Orvosi Fűvészkönyv előszavában.

<sup>2</sup> A jegyzetes könyv most már Kovács Ferenczné, Karap Emma ajándékából a debreczeni főiskolai könyvtár birtokában van. A két fűvészkönyvnek hosszabb ismertetésébe és jellemzésébe itt nem bocsátkozhatom. Csak idézem azt a pár sort, a mely a debreczeni ref. főgimn. millenniumi Értesítőjében idevonatkozólag olvasható (222. l.). „E két könyv, bár mint tankönyv el nem terjedhetett (noha Fazekas nagyon rajta volt), tantügyi, irodalom-, s műveltség-történeti és nyelvészeti szempontból rendkívül nagyfontosságú. A nemi és faji műszókat botanikusaink nagy részben ma is úgy használják, a mint Diószegi és Fazekas megállapították.“

<sup>3</sup> Lemondó levele a debreczeni ref. egyház jegyzőkönyvében olvasható.

egyenesen papi hivatásának mezején, a mire — úgy látszik — hívei és tisztársai is serkentették. Az 1808-ik évben két kötet egyházi beszédet adott ki ily címmel: „*Erkölcsti tanítások prédikációkbann*“.

Az irány, a melyet követ, a XVIII. századbéli vallásos mozgalmakban és eszmeáramlatokban leli magyarázatát. A prot. egyházi szószék a reformációkorabeli bibliamagyarázat, majd a szenvedélyes polemia letűntével, a nehéz, merev dogmatika és a lélekölő, szörszálhasogató scholastika eszközévé lett. A pietismus általán jótékony hatást gyakorolt reá, de néha a túlzott kegyesség fitogtatásával visszatetsző volt. A racionalismus, még szószéken is, a keresztyénség alaptanait feszegette és támadta. A felvilágosultság harczosai pedig egyenesen a dogmák ellen törtek s a természet törvényeivel és a józan ésszel egybehangzó morális keresztyénséget prédikáltak. Sokan az utilitarismus prózai légkörébe vonták be a templomi szószéket. Ebben a zavaros és szélsőségekre hajló korban a prot. prédikátorok java része mellözte beszédeiben a vallás hittani oldalát s a kétségeket nem támasztó erkölcsi elvekre helyezte a fösúlyt. Németországban *Zollkoffer* és iskolája, Franciaországban *Saurin*, *Laget*, *Lullin* és mások, Angliában *Beveridge*, *Doderidge* és követői e szónoklati irány képviselői.

Hazánkban a francziás *Péczei József* (Erkölcsei prédikációk 1790) kezdette a tiszta morált hirdetni. Vele tartott jó részben *Kecskeméti Zsigmond* polgárdii ref. lelkész is. Falusi prédikációival (1795), melyekkel megjelennek irodalmunkban, bár még gyenge próbaképpen, az első népszerű egyházi beszédek is. *Vécsey József*, kaplonyi ref. lelkész az egész keresztyén erkölcstudományt végigtárgyalja németből fordított beszédeiben (1796—1802. hat kötet). *Szikszai György*, Diószegi elődje is Debreczenben ennek az iránynak hatását érezteti már a kiadott beszédeiben (Egynehány keresztyén prédikációk 1787).

Diószegi erkölcsi prédikációival kora legkiválóbb egyházi szónokai között foglal helyet. Műalkotása még nem kifogástalan ugyan, a synthesist ritkán alkalmazza, föltételei hiányzanak, de felosztása és tárgyalása szövegszerű, nyomonjáró; stílusa pedig oly magyaros, izléses, tiszta és világos, a minőt másoknál nem igen találunk. E tekintetben felette áll még a kitűnő *Péczeinek* is, a ki viszont a szónoki irányban mulja felül Diószegit. Diószegi nem szenvedelmes (pathetikus) modorban prédikál, hanem lágyan, nyugodtan, egyenletesen foly ajkairól a tanítás, mint az okfejtő, józan értekezés. Itt ott a nyelvújítás szókinccsei is fölcsillannak a beszédekben

(például közönség = publicum; hitel = credit; láthatár = horizont.). A fölvetett tárgyat mindig kézzelfogható módon fejtegeti; e tekintetben az úgynevezett nemesen népszerű előadás híve. A régi tudakos beszédnek és tudományfitogtatásnak híre sincs nála, holott még kevéssel előtte is ebben a hibában szenvedtek lelkészeink. Mindössze egypár jegyzetében látjuk az olvasott, tudós papot. Annál inkább használja a közéletből vett s találó, bizonyító példákat. Kalmár nép előtt prédikálván, sokat beszél az adásról, vevésről, kupeczkedésről, kereskedésről.

A mint gondolhatjuk is, egyik jellemző oldala Diószegi prédikációinak a természeti képek, jelenségek és tárgyak egyes felhasználása, s egy természetkedvelő tudósnak a templomi szöszéken is megnyilatkozó, gyakorlati, józan bölcsesége. Szépen és igazán írja prédikációinak előszavában: „erősenn meg vagyok győződve, hogy átaljábann a Természettel való esmerkedés, a Vallással nem csak szépen megegyez; hanem annak szent tzeljainak elérésére is, — t. i. a Teremtő esmeretére, és az ember szíve javítására, — nagy segítség; és ennél fogva a Vallás Tanítójának Hivatalához nem illetlen, sőt az ő kötelességébe is belevág“. Ezzel okadatolja egyszersmind az ő fűvésztel való foglalkozását is, s hivatkozik, mint előtte élt, nagy példákra, *Méliusz* és *Beythe* ref. püspökökre. Beszédei közül több (Az ember kis világ; Tisztaság, szemérmesség; Adás-vevés, kereskedés; Az Isten létele a természetből; Mezei liliomok; Az ember féreg; Bujdosó madarak; Mindenek változnak; A halál jótétemény) a természetnek, tüneményeinek és teremtményeinek alapos ismeretéből fakad föl.<sup>1</sup>

Diószegi írói munkásságának egyik kisebb de a maga nemében szintén fontos terméke 1805-ben ily cím alatt jelent meg: „*Magyar ABÉCE a fiú és leányi iskolák számára*“. E tankönyvet felsőbb rendeletre írta s mint előszavában mondja: „oly tzeláll készült, hogy ne csak a Tanítók az iskolában, hanem a Szülék is házaiknál ebből és ez által a gyermeket

<sup>1</sup> *Mitrovics* így ír róla (i. h.): „Diószegi, mint prédikátor annak az iskolának volt a híve, a melyet Basilius, Bonet, Sturm, Sander, Jakob és Mutschelle alapítottak s a melynek kiválóbb magyar képviselői Diószegin kívül Pap István, Nagy József és Tompa Mihály. Kézzelfogható dolgokból kiindulva ad oculos beszél Diószegi prédikációiban minden alkalommal és pedig a legtöbbször megrázó, ostorozó modorban. Úgy hallottam szájhagyományok után felmaradt adatokból, hogy egyike volt a legnagyobb rögtönző és szabadon beszélő magyar egyház szónokoknak. Prédikációinak legtöbbször csak vázlatai voltak, azért nem is igen volt mit elégetnie, mint ezt kéziratáról egyik életírója (Szücs István) említi“.

hasznosann gyakorolhassák, beszélvén vele arról, a mit olvas". A könyvnek a betűk ismertetése nagyon kis részét foglalja el; folytatólag ad beszéd- és értelemgyakorlatot, világ- és természetismertetést, rövid kátét s legvégül kiterjeszkedik a számok, mértékek ismertetésére és a számvetésben való gyakorlásra. Ekként rövid foglatban mindaz benne van, a mire akkor a legegységibb iskolai tanításnál szükség volt. A kis könyv nagy kedveltségben is részesült, több kiadást ért s még a múlt század negyvenes éveiben is használták.

Diószegit hasznos munkásságának közepette magasban szárnyaló lélekkel, mint reptülő sast a kilőtt nyíl, érte a zord halál 1813 augusztus 2-án, 53 éves korában. Családjának törzse benne földre omlott, de belőle friss hajtasok sarjadoztak föl s hoztak virágokat. Életben maradt egyetlen fia, *Sámuel*, mint kereskedő Bécsben telepedvén le, olyan elismerést, tekintélyt és dicsőséget szerzett ott magának s magával együtt a magyar észnek és névnek hogy számos egyesület dísztagjává választotta, a király a Ferencz József-rendjellel tüntette ki. Hosszú ideig városi tanácsos volt, 1861-ben a császárváros polgármesteri állásával is megkinálták, a mit azonban egészségi állapotára tekintettel, nem fogadott el. A bécsi ref. egyház presbyteri tisztségét sok időn át nagy tevékenységgel viselte, sőt a közbizalom az alsó-ausztriai senioratus főgondnoki díszes állásával is megtisztelte.<sup>1</sup> Unokái voltak a nem rég elhunyt *Karap Ferencz* és *Móricz* egyházi és világi társadmunknak nagytekintélyű tagjai s kegyes jóltevői.<sup>2</sup>

Diószegi halála felett imponans módon nyilvánult a közrészvét. Sok ezren könnyeztek koporsójánál s kísérték ki porló tetemeit a czegléd-utczai temetőbe. Prédikációt *Németi István* szoboszlói lelkész, oratiót *Tatai Sándor* kollégiumi tanár tartottak felette. *Budai Ézsaiás*, a hű barát, ezeket a jellemző sorokat készítette epitaphiumára: „Mint valóságos tudós a bizonyos igazságokat, azoknak függését, egybeköttetését, a természet titkait, a fűveknek, fáknak, plántáknak nemeit, tulajdonságait és erejét; az égi és földi testeknek mivoltát, helyheztesését, mennyiségét fáradhatatlanul vizsgálta. Mint

<sup>1</sup> Részben ifj. Diószegi Sámuelnek fenmaradt s a családban őrzött iratai, részben unokanővérének, Karap Emmának, szíves közlései alapján írom ezeket.

<sup>2</sup> Diószegi gyermekei: 1. *Juliánna* (Császár Józsefné), 2. *Lajos* (korán elhalt), 3. *Mária* (születése napján meghalt), 4. *Sámuel*, 5. *Zsuzsánna* (Karap Sándorné), 6. *Erzsébet* (Aranyi Istvánné), veje *Tóth József*, a debreczeni ref. koll. máig élő, nyug. tanára.

theologus mindazokat, melyeknek esmeretére vizsgálódásai által jutott a keresztyén vallás méltóságának megesmertetésére fordította. Mint író tiszta gondolkodásának, kellemetes írása módjának, felemelkedett elmékedéseinek remekjeit adta. Mint férj, mint atya, mint atyafi, mint barát hűségét, gondosságát, szeretetét, igaz szívét megbizonyította.“ Paptársa, *Földváry József* pedig ezekkel a szép szavakkal örökitette meg emlékét az egyház jegyzőkönyvében: „A tudományoknak felette nagy kedvellője lévén, alig volt azoknak olyan Része és ága, mellyből magának szükséges esméretet ne szerzett volna, a minthogy mind élő nyelvén tartott Tanításaiból, mind nyomtatott Prédikációiból, mind más munkáiból szélesen kiterjedt esméretének és felemelkedett gondolatának nyomai kitündöklenek“.

„Hű és nagy vala.“ Emléke áldott és örök.

Debreczen.

*S. Szabó József.*